

MERAFORALARNING O‘RGANILISHI VA SHE’RIY MATNLARDA IFODALANISHIGA DOIR

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi:

Aripova Xolida

Annotatsiya: *Ushbu maqolada metaforani tilshunoslikdagi o‘rni haqida so‘z borgan bo‘lib. O‘rgangan olimlarning fikrlari tahlil qilingan. Jahon tilshunosligida metaforalarning o‘rganilishi va olimlarning qarashlari haqida so‘z borgan. Zamonavi she’riyatda qo‘llanilgan metaforalar Halima Xudayberdiyeva she‘rlari misolida tahlil qilingan..*

Kalit so‘zlar: *tilshunoslik, metafora, ko‘chma ma‘no, zamonaviy she’riyat.*

Metaforalarning o‘rganish antik davrga borib taqladi. Olimlar inson nutqini o‘ganish jarayoniga turli til xodisalari bilan birgalikga metaforalarni ham o‘rganganlar. Yunon olimi Arastu o‘zining “Poetika” asarida metaforani borliqdagi atalmishlarning o‘xshashligi asosida ifodalovchi ma‘nosining qayta tushunilishi sifatida talqin qiladi.

Hozirgi kunda tilshunoslar olimlar metafora tushunchaning tilshunoslikka ritorika orqali o‘zlashgan deb baholaydilar. Hozirgi kunda jahon tilshunosligida hamda o‘zbek tilshunosligida metaforalarni turli jihatlarini o‘rganilmoqda. Jahon tilshunosligida ko‘chma ma‘noni hosil qiluvchi birliklarni tasniflashgaturli xil tushunchalar mavjud. Fransuz tilshunosligida ko‘chma ma‘noli so‘zlarni uch turga bo‘linadi metafora, metonimiya, sinekdoxa. Rus tilshunos olimlari esa metafora, vazifadoshlik, emotsionallik, metonimiya, xalq etimologiyasi sifatida, aloqadorlik kabi yo‘nalishlarga bo‘linadi. O‘zbek tilshunosligida metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, tag ma‘noga bo‘lib o‘rganiladi. Bu jarayon tilshunos olimlarda katta qiziqish uyg‘otgan. Hozirgi kunda ko‘chim turlariga oid ko‘plab ilmiy izlanishlar mavjud A.N.Baranov, Yu.X.Karaulov, A.P.Chudinov, Z.V.Budayev kabi tilshunos olimlarning asarlarida metaforaga oid samarali ishlarni ko‘p uchratamiz.

Badiiy asarlarni o‘ganishda metaforalarni tadqiq qilish ko‘paymoqda. Tilshunos olim P.Riker mantlarni metaforik o‘rganishda bosqichma-bosqich o‘rganishni takidlaydi. Bunday tadqiq qilishda matnni onson tushinishga yaordam beradi. Metaforik vositalar bilan fikr ifodalanganda insonlar o‘rtasida turli xil noverbal vositalardan foydalaniladi. Hozirgi kunda psixologlar, mantiqchilar, jamiyatshunos olimlar bu yo‘nalishga tez tez murojat qilmoqdalar. Metafora inson ongida bo‘ladigan fikr mulohazalrni, vaziyatga qarab ifodalab berishga yordam beradi. Boshqa soha vakillari o‘zlariga kerakli jihatlarini talqin qiladilar. Tilshunoslikda jarayoni umumiy va xususiy tomonlari, til xususiyatlari chuqquroq o‘rganiladi. Bu esa matnlarni ayniqsa tarjima matnlarni to‘liq tushunishga yordam beradi. Shu ma‘noda metaforalarni qiyosiy tilshunoslikda ham o‘rganilmoqda va samarali ishlar olib borilyotgani ma‘lum. O‘zbek tilshunosligida M.Mirtojiyev, Sh.Rahmatullayev, R.Yunosov, D. Xo‘jayeva kabi olimlar so‘zlarning ko‘chma ma‘noda ifodalanishiga oid ilmiy tadqiqotlari mavjud.

Zamonaviy tilshunoslikda metaforni she'riy mantlarda ham tahlil qilish o'rinli o'lib, she'ri parchada keltirilayotgan fikr insonlar ongida turli tasavvur uyg'otadi. She'r har bir insonga har xil ta'sir qiladi va turli tushuncha uyg'otadi. Shu nuqtaiy nazar bilan qaraydigan bo'lsak ko'chimni ong bilan bog'lab tahlil qilish o'rinlidir. Zamonaviy she'riyatimizning yorqin vakillaridan biri Halima Xudoyberdiyeva ijodlarida bu kabi metaforalarga oid jihatlarni ko'p uchratishimiz mumkin. Metaforaning she'riy matnda ko'p qo'llanilishi o'quvchiga tez va onson tushunishiga yordam beradi. Mantda shu bilan birga shakl va mazmun bir-biriga mos kelishi talab etiladi. Quyida Halima Xudoyberdiyeva ishodlaridagi bir necha she'rlaridan metaforik jihatdan tahlil qilamiz.

“Biz olmamiz shoxlardagi, to'kmasinlar, aytingiz,
Daryo bo'lar ko'z yoshingiz, cho'kmasinlar, aytingiz”
jumlasida bir qator metaforalar mavjud.

1. “Biz olmamiz shoxlardagi” — Bu jumlada “olmamiz” so'zi insonning yoki xalqning asl tabiati, asrlar davomida shakllangan harakatlarini, qadr qimmatini bildiradi. Meva bilan inson ifodalamoqda “Shoxlardagi” — bu tabiatning, o'rmonning ramzi, yoki insonning ichki tabiati va tarixiy masalaga ishora bo'lishi mumkin. Bu so'z orqali atrofdagi jamiyat, vaziyat, jarayon ifodalanmoqda. Bu yerda “olmamiz” tabiatning, xalqning, yoki ayrim vaziyatlardagi, hayotimizga ta'sir etgan omillarni anglatishi mumkin. Bu so'zlardan shoira o'rinli foydalangan. Bu esa she'rga alohida ma'zmun bermoqda. Inson ongida turli vaziyatlarni ifodalaydi.

2. “To'kmasinlar, aytingiz” — Bu yerda “to'kmasinlar” so'zi insoniyatning og'irliklarga qarshi turishini, kuchi va izlanishini bildiradi. Bu “aytingiz” iborasi bilan birga, yoki tushunchalarni ifodalashda insonlarning har bir harakat va so'zlari ta'sir olib, hayot va ijtimoiy voqealarga qanday munosabatda bo'lishlari talab qilinadi.

3. “Daryo bo'lar ko'z yoshingiz” — Bu yerda “daryo” so'zi, ehtimol, insonning ichki his-tuyg'ularini, holatini (masalan, yosh, qayg'u, umid) ko'rsatadi. Ko'z yoshingning “daryo bo'lishi” — bu his-tuyg'ularning izsiz ketmasligi, balki ularning kuchli va tuban tajribalarga aylanishini ko'rsatadi.

4. “Cho'kmasinlar, aytingiz” — Bu jumla ko'z yoshlariining “cho'kmasligi” kerakligiga ishora qiladi. “Cho'kmasinlar” so'zi, ehtimol, olingandan keyin yoshlarning, his-tuyg'ularingning ko'pligi va oqibati bilan adashib, kuchli ta'sir qilishi mumkin. Bu “aytingiz” orqali insonlar, ijtimoiy bo'laklar o'z fikrlarini ifodalashlari, shaxsiy burch va mas'uliyatlarga e'tibor berishlari talab qilinganini anglatadi. She'rdan insonning ichki his-tuyg'ular, faxr, va ijtimoiy masalaga munosabatlari orqali hayotning tub birlashuvi ko'rsatilgan. Metaforik holda, so'zlar his-tuyg'ularning izsiz ketmasligi, yangilanish va yoshlarning kuchli ta'siriga ishora qiladi.

“G'o'rmiz hali, aytingizki, g'o'r mevani uzmaylar,
Go'dakning ham tonggi shirin uyqusini buzmaylar”

G'o'r, hali pishmagan, yetilmagan meva sifatida yoshlikning, tajribasizlikning, bilim va ko'nikmalarning to'liq shakllanmaganligining ramzi hisoblanadi. Bu metafora, shuningdek, kamolotga erishish uchun vaqt, sabr-toqat va o'z ustida ishlash zarurligini ham

5-Mart, 2025-yil

uqtiradi. “G‘o‘rmiz hali” degan ibora esa o‘ziga xos kamtarlikni, hali o‘rganish va o‘shish kerakligini anglashni ifodalaydi.

“G‘o‘r mevani uzmaylar” jumlasida, pishmagan mevani uzish - vaqtdan oldin harakat qilish, sabrsizlik, natijaga shoshilishning ifodalaydi. Bunday harakat, odatda, yaxshi natija bermaydi, aksincha, mevaning sifati buziladi, uning ta‘mi yoqimsiz bo‘ladi. Bu metafora yosh avlodga shoshilmaslikni, bilim va tajribalarni asta-sekin egallashni, har bir bosqichdan to‘g‘ri o‘tishni tavsiya qiladi.

Go‘dak, yangi tug‘ilgan, himoyaga muhtoj, kuchsiz mavjudot sifatida kelajak avlodning, yangi boshlangan hayotning ramzi. Go‘dak, shuningdek, umid, poklik, beg‘uborlik va kelajakning timsoli hisoblanadi.

“Tonggi shirin uyqu” – xotirjamlik, tinchlik, beg‘uborlik, hayotdan lazzatlanishning kabi ma‘nolarni ifodalab keladi. Bu, ayniqsa, go‘daklar uchun juda muhim, chunki uyqu ularning o‘shishi va rivojlanishi uchun zarur.

Shuningdek, bu metafora yosh avlodga g‘amxo‘rlik qilish, ularning kelajagini himoya qilish zarurligini ham anglatadi.

“Go‘dakning uyqusini buzmaslik” – yosh avlodga zarar yetkazmaslik, ularning tinchligini saqlash, ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lishning metaforasi. Bu, shuningdek, ularning erkinligini cheklamaslik, o‘z yo‘llarini topishga imkon berish kerakligini ham uqtiradi. Ushbu misra metaforalar orqali yosh avlodga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish, sabr-toqatli bo‘lish, ularning o‘shishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratish, ularga zarar yetkazmaslik, kelajagini himoya qilish zarurligini uqtiradi. Misra, tajribali avlodni yoshlarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishga, ularga nasihat qilishga, lekin ularning erkinligini cheklamaslikka chaqiradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tursunov U, Muxtorov J. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili darslik. – Toshkent. 1965. 125-b.
2. Хабибуллаев А Адабий манбашунослик ва матншунослик. – Тошкент: 2020
3. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 1976.
4. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. – Тошкент: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти
5. Оламнинг миллий лисоний тасвирида теоморфик метафоранинг когнитив аспекти
6. Mirtojiev M. “O‘zbek tilida polisemiya”. – Toshkent. Fan. 69-b.
7. Qo‘ng‘urov R. O‘zbek tilining tasviriy vositalari. Toshkent. Fan, 1977. 54b.
8. Umurzoqova M., Xo‘jamberdiyeva Sh. “Metafora va uning uslubiy xususiyatlarini o‘rgatish” O‘zbekiston: Til va madaniyat. III seriya. O‘zbek tili ta‘limi. – Toshkent, 2017. 98-b.
9. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека